

Ormaiztegiko zubiaren eraisketa 1936an

Elixabete Garmendia Lasa

Ormaiztegiko zubia Paris eta Madril lotzen zituen burdinbideko obrarik garrantzitsuenaren izan zen 1864an, linea hori zabaldu zenean. Hirurogeita hamabi urte geroago, 1936ko irailean, moztu egin zuten Errepublikaren aldeko indarrek, frankistei bidea eragotzi nahian; ekintza honek Ormaiztegin gerra garaian izan ziren fusilamendu bakarrak eragin zituen: hiru lagunek ordaindu zuten biziarekin zubiaren eraisketa; errepresioaren soka ez zen, ordea, hor eten; sabotajea ez zuten berehalakoan ahaztu frankistek.

Han-hemenka barreiatu aurkitutako informazioaz gain, gertakari hura ezagutu zuten zenbait ormaiztegiarren testigantzak jasotzen ditu kronika honek. Azken hitza esateko pretentsiorik gabe, izan ere, oraindik bai baitira galdera ikurretik zintzilik eta erantzunik gabe geratzen diren puntuak.

Zubi Handia eta Bainuetxea, horiexek egituratu zuten Ormaiztegiko paisaia ez ezik, herriaren izaera XIX. mendearen erdialdetik aurrera. Zubi Eiffelek egina izan zela uste izan zen urtetan: herriaz harro egoteko arrazoia ormaiztegiarrentzat, Zumalakarregi jenerala bertakoa izatearekin batera. Azterketa historikoez argitu zuten halako batean zubiaren egilea Alexander Lavalley ingeniaria izan zela, frantziarra hau ere, ez Eiffel bezain ezaguna. Desilusio apur bat sentitu zuten ormaiztegiarrek hori jakitean, baina Zubi Handiak han segitu zuen, beti bezain sendo eta dotore.

1863an eraiki eta hurrengo urteko abuztuan zabaldu zuten, Madril-Paris linea inauguratzean. 289 metroko luzera du eta 34 metroko altuera punturik gorenean; bi mendixka lotzen ditu: bata Beasain aldera, hilerria eta geltokia kokatzen direnekoa, eta bestea, Zumarraga aldera, Gabiriaranzko oinezko bidea doanekoa. Azpitik, Gabiriara eta Liernira daraman errepideak zeharkatzen du zubiak. 1912an bikoiztu egin zuten trenbidea eta 1928an elektrifikatu.

Zubia eta bainuetxea (1914).

Burdinbideak herriari eragin zion aldaketa sakonaren lekuko izan zen Serapio Mujika historialaria (Ormaiztegi, 1854): baserri giroko herri izatetik langile, kontratista, ingeniari, hornitzaile eta abarren biltoki bihurtu zen zubi eraikitze lanekin, eta horrek garatu egin zuen ekonomia eta zerbitzuen aldetik.

Zubia altxatu zutenean, ia ia azpian geratu zen Bainuetxea. Ordurako hamar urte zeramatzan martxan; Pedro Zangitu eta beste ormaiztegiar batzuek 1853an zabaldua, udatiarrak erakartzen zituen, ez bakarrik ingurutik, baita Katalunia, Zaragoza eta Madriletik ere, arrautza ustel usaineko ur beltzaren onuraz baliatzera.

Trenbidearekin, garraio bide nagusien sarean sartu zen herria; Zeraingo eta Mutiloko meak Ormaiztegiko geltokitik bideratzen zen Pasaiara. Herria XX. mendearen hasieran industrializazioaren bidean sartu zen, askotariko lantegien bidez: teilak, altzariak, ferrak, motorrak, gurdiak... Familia enpresak ziren, tailer txikiak, baina arrastoa utzi

Zubia moztuta (1936ko iraila).

duzenak: hor dago Irizar autobus fabrika ezaguna, Irizarren karrogeak XX. mendean atarian sortua. Industriak, bainuetxeak eta trenbideak bultzatuta, zerbitzuen arloan ere osatuz joan zen Ormaiztegi, fonda, ostatu eta abarrekin. Gainera, errepide sarean ere ondo kokatua zegoen, Beasaindik Durangorako bidean.

Aurrerapenaren trenean igota zihoan, beraz, 700 biztanleko herri koskorra, XX. mendeko lehen hamarkadetan eta horrek izan zuen eragina gizartean eta politikan. Lehengo garaietatik zetozen karlisten alboan, beste joera batzuk azaldu ziren, hala nola EAJko nazionalistak eta errepublikanoak; batzuek eta besteek Batzokia eta *Centro Republicano* sortuak zituzten 30eko hamarkadan. Testuinguru horretan, Errepublika ekarri zuten 1931ko apirilaren 12ko hauteskundeen ondoren osatutako udalbatzak "gainerako errepublika iberikoekin konfederatutako Euskal Errepublikaren aldeko" aldarrikapena egin zuen, inguruko beste herri batzuetan bezala; EAJko zinegotzi batek, Bixente Arzelusek, aurkeztu zuen proposamena, eta aho batez onartu zuen udalbatzak, nahiz eta bertan karlista nabarmenen bat ere bazegoen.

Gerra hasi dela!

Irratiz iritsi zen Ormaiztegi, 1936ko uztailaren 18an, Francok Afrikan hasitako altxamenduaren berri. Herrian zeuden irrati bakanetan albisteak entzun eta berehala zabaldu zen ahoz aho: "gerra hasi dela!". Gertakari horren aurrean azkarren erreakzionatu zutenak gazteak izan ziren, errepublikarren girokoak lehendabizi, Batzokikoak geroxeago. Liderra Juan Mari Intxausti Peña (Ormaiztegi, 1913) izan zen; maisua, familia errepublikazalekoa, Iruñean ikasketak egin zituenetik *Juventudes Socialistas*eko kidea zen. Berak hartu zuen Ormaiztegi Defentsa Komiteko ardura eta ekin zion herria gerrarako antolatzeari.

Bainuetxea errekiatu eta bertan kuartela eta Gurutze Gorriaren ospitalea jarri zituzten. Laster bete zen hura milizianoz: Altsasu, Beasain, Ordizia, Zumarraga, Tolosa, Donostia eta abarretatik bildutako milizianoak¹. Bilboko Garellano erregimentuko soldaduak ere egon ziren aldi batean bainuetxean. Bertakoekin –tarrean gabiriarrak– eta kanpokoekin, Juan Mari Intxaustik laurhun bat lagun zituen bere agindupean. 1936ko uztaila eta iraila bitartean Ormaiztegi Errepublikaren aldeko lerroan egon zen, frankistei mendebalderantz joatea eragotziz.

1. EGAÑA, Iñaki. *Gerra zibila Euskal Herrian*. Andoain: Aralar liburuak, 1998.

Izan ere, Beasain, sei kilometrora, frankistek hartuta zeukaten uztaillaren bukaeratik; hartuta, eta nola: gutxienez hogeita hamarren bat gizon fusilatu zituzten han uztaillaren 27-28an, Mola jeneralaren errepresio basatirako aginduak gauzatu. Hegoaldetik ere, Segura eta Idiazabaletik erasotzen zuten Ormaiztegi Nafarroatik sartutako erreketek; frontea Española inguruan zegoen, karlistadetatik izen hori dakarren mendian. Egoera horretan, frankistek aurrerabidea eragoztearren Zubi Handia botatzea bururatu zitzaizen agintari errepublikarrei. Ormaiztegiarrak ataka larrian jarri zituzten.

“Donostiatik asturiar bat bidali zuten, meatzaria edo, zubia lehertzeko. Ukatu egin nintzen, ze dinamita pila bat jartzeko asmoa zeukan, herria txikitzeko adina. Donostian onartu zidaten hori ezin zela egin eta orduan zubia moztea pentsatu zuten. Nik hori onartu egin nuen”. Juan Mari Intxaustik kontatua. *Gaitz erdi* pentsatuko zuen Juan Mari Intxaustik mozketarengatik. Bere anaia Inaziok, errepublikarren aldeko ekintzailea bera, hori ere ez zuen onartzen; Loiolan zeuden agintariengana joan eta esan omen zien: “ormaiztegiarra naiz; zubia moztea hanka bat moztuko balidate bezala da”². Baina ez zegoen atzera bueltarik. Miguel Amilibiak, Gipuzkoako Defentsa Juntako presidentek eman zuen agindua zubia moztu ahal izateko soplete eta oxigeno botilak errekisa zitzaten³. Eta horrela, irailaren 15ean ekin zioten lanari.

Urbano Manchobas, Eibarko udal arkitektoa zenak zuzendu zuen eraisketa, bi ingeniari laguntzaile zituela; Bergarako Labe Garaietako eta Unión Cerrajerako bost sopletesta eramane zituzten lana burutzerak; horiez gain, Zumarragakoren bat eta Olaztikoren bat ere ba omen ziren. Juan Mari Intxaustik aipatzen du, berriz, Tolosakoren bat eta Diputazioko obra publikoetako langileak aritu zirela.

Joxe Urreta Izuzkizak (Ormaiztegi, 1925), 11 urteko mutikoa orduan, adi-adi jarraitu zuen zubiaren mozketak: “Zuzen ebakitzen hasi ziren

hori, baina gero trabatu egiten zen behera erortzerakoan, ze behera erori behar zuenean beste puntak jotzen zuen, eta gero ebaki zuten diagonalean; diagonalean ebaki zuten eta goiko punta nola barrurago zegoen, orduan libratu egin zen. Behera erori zenean, uraren tuboak eta denak puskatu zituen”⁴.

Bi mozketak egin zituzten zubiari, Zumarraga aldera. Ozta-ozta bukatu zuten lana, ze irailaren 18an frankistek Ormaiztegi hartzea lortu zuten: Lierni aldetik erreketek jaitsi ziren; Beasain aldetik berriz, Salvatore auzotik, América 1 eta 2 batailoietako sei konpainia sartu ziren, Tejero kapitainaren agindupean. Arratsalde hartan bainuetxea utzi eta Zumarragarantz alde egin zuten milizianoek eta zenbait herritarrek, tartean Defentsa Komiteko buru izan zen Juan Mari Intxaustik; honen azken lana Udaletxean paperak erretzea izan zen. Ormaiztegi, frankisten eskutan geratu zen irailaren 18ko iluntzean.

Hurrengo egunean *Diario Vasco* eta *La Voz de España* egunkariek jaso zuten albistea, eta horrekin batera eman zuten Zubi Handiaren eraisketarena ere: “los rojos, en su huida, destruyeron el viaducto” zioen *La Voz de España*; *Diario Vascok* berriz: “los rojos habían volado el puente de hierro, aunque no en la proporción que ellos hubieran querido indudablemente”.

Gau eta eguneko lana

Zubia etenda, bidaiarien garraiorako autobusak eratu zituzten Beasain eta Zumarraga artean, baina hori ez zen nahikoa. Frankistentzat zubia konpondu eta trenen joan-etorria berriro martxan jartzea lehentasunezko helburua zen, tropen eta gerrako materialaren garraioa ziurtatzeko. Urrian ekin zioten konponketari.

“Segituan hasi ziren. Jende ikaragarri ekarri zuten: enkofradoreak, eta arotzak eta igeltseroak eta danak” (Joxe Urreta).

2. Iragi-Euskadiko Ondare Dokumentalaren Zentroa. Carlos Blasco Imaz funtsa. C05/07, C05/08. Inazio eta Juan Mari Intxaustiri egindako elkarrizketak.

3. AMILIBIA, Miguel. Los batallones de Euskadi. Donostia: Txertoa, 1978.

4. GARMENDIA LASA, Elixabete. *36ko gerra Ormaiztegin*. Donostia: Eusko Ikaskuntza, 2012. Ormaiztegiarren gainerako testigantzak ere liburu horretan daude.

Zubia konpontzen, egun eta gaueko lanean (1936-1937).

Kanpotik ekarritako langileak ziren eta herriko etxeetan egon ziren apopilo. Egunez eta gauez, hogeita lau orduetan aritu ziren lanean, gaua egun bihurtzen zuen argiztapenarekin. Zubia indartu egin zuten gainera, hormigoizko zutabe berriak eraikiaz, lehengo harrizkoen tartetean.

“Reparación y Construcción de Puentes durante el Glorioso Movimiento Nacional” izeneko txostenean, Ormaiztegiko zubiari buruzko atalak hartzen du toki gehien, obraren garrantzia azpimarratuz. Hor esaten da 1937ko urtarrilaren 29an altxatu zela azken zatia eta bi egun geroago egin zirela froga ofizialak. Froga ikusgarriak inondik ere, memorian itsatsita geratzen diren horietakoak. Tartean zen Ormaiztegiko makinista bat, Periko Eguren, Carmen Lasa Egurenek (Ormaiztegi, 1917-2010) gogoratzen zuenez.

“Osaba Periko izan zen merkantzi batekin azkena pasa zena zubian moztu aurretik, eta gero ere, pruebetan, gogoan daukat: bi makina lotu elkarri –makina horiek ziren Brown Boveri, makina elektrikoak, e?-; ba bi makina lotu elkarri bide baten eta beste bi makina beste bidean, eta indar guztian lau makina, Zumarraga aldetik Beasain aldera, eta gero Beasain aldetik Zumarraga aldera berriz ere, zubia pasatzen, pruebak egiten”.

Zubia prest zegoen berriro. 1937ko otsailaren 1ean inauguratu zuten, Mola jenerala

bertan zela: “Jeneral Mola etorri zen, bai, hori inauguratzera; oraindik presentzian daukat: aitona majoa zen, antiajuekin eta” (Joxe Urreta).

Lehenago ere, izana zen Mola Ormaiztegin, frankistak sartu berritan. Bi gauza erabaki bide zituen orduan: zubia konpontzea eta eraisketa zigortzea.

Molaren hatzapar luzea

Zubia moztu eta hilabetera, 1936ko urriaren 15ean, gauerdian, hiru lagun fusilatu zituzten frankistek Ormaiztegiko hilerriaren sarreran: Antonio Galdos, Guillermo Martínez eta gizon gazte ezezagun bat –Santanderkoa, dirudienez–.

Guillermo Martínezi *Jefe Xaharra* deitzen zioten Oñatin, tren geltokiko arduraduna izana baitzen; herri hartako *Centro Republicanoko* presidente izandakoa, 77 urte zituen.

Antonio Galdos Ugarte (Oñati, 1906) Unión Cerrajerako enplegatua zen eta Bergarako Labe Garaietan lan egiten zuen soplelista gisa. Joera abertzalekoa, Fronte Popularreko agintariak eskatuta joan zen Ormaiztegiko zubia eraisteko lanetan aritzera⁵.

Hirugarren fusilatuaz ez dago inolako aztarnarik, ezta Elizbarrutiko Artxibo Historikoan

5. OKTUBRE TALDEA (Landa, Arrate; Balanzategi, Jabi; López de Munain, Andoni; Landaluze, Aitor; Garai, Juan Ramón). Arrasate 1936, belaunaldi etena, bigarren edizioa. Donostia: Arabera, 2003.

Antonio Galdós, Ormaiztegin fusilatua; bost hilabete lehenago ezkondu zen Arantzasun Maria Urbeloarekin (1936-04-25).

ere, Ormaiztegiako parrokiari dagozkien dokumentuetan. Aldiz, beste fusilatu baten berri ageri da dokumentu horietan: urriaren 10ean Felix Alzelai Beldarrain gazte hernaniarra fusilatu zuten hilerriko sarreran. Bi gau horietako tiro hotsak bizi-bizi gogoratzen zituen Carmen Lasak:

“Nik –gaixo nengoen orduan eta ez nuen lo asko egiten– bi gauetan entzun nituen fusilamenduen deskargak; bi gauetan izan ziren. Nik gero esan, gauean halako hotsak entzun ditut; deskarga itxi-itxi bat eta gero ta-ta-ta, horik *los tiros de gracia*”.

Biharamuneko lekukotza dakar Joxe Ramon Lasa Egurenak (Ormaiztegi, 1921-2010):

“Nik ikusi nituen zubia bota zutenak – esaten zutenak–, Bergarako edo Oñatikoa bat... *Atzo ere tiroak izan dituk ba, joango gaituk, ez gaituk...* aber zein diren ba ikustera. Ez joatea hobe zen, haiek ikusteko, zergatik koadro txarra zen hura, erabatekoa”.

Ormaiztegiako hilerrian ehortzi zituzten fusilatuak, zubitik bertan. Urtetan egon zen hilobi hura, hilerrian sartu eta ezkerretara. Kanpoaldean berriz, eskuineko paretan, baziren bala zulo batzuk:

“Han asientu bat dago, eta han eserita jartzen zituzten nonbait (...) Gero kendu zituzten zuloak, masarekin edo tapatu egin zituzten, baina egon ziren han hiru-lau zulo. Bala tiroak ziren haiek, pertsona pasatutako tiroak” (Joxe Urreta).

Errepresioa ez zen, ordea, fusilamendu horiekin amaitu. Bergarako Labe Garaietako sopleletetako batzuek izkin egin zioten zigorrari, Bizkaira alde eginda; haien artean Florencio Estevez Paredes (Madrigal de las Altas Torres, Avila), Alderdi Komunistako eta UGT sindikatuko militantea; Santanderren hil zen 1937ko abuztuan⁶.

Jose Antonio Zabaleta (Urretxu 1915-Derio 1937); Kandido Sasetaren laguntzaile izana, Aralar

Mola jenerala zubiaren inaugurazioan (1937-02-01).

6. MURGIZU, Josuren; GARAI, Juan Ramón. “Septiembre de 1936: La soberbia demolición del puente de Ormaiztegi”. Intxorta 1937 Kultur Elkarte, 2011.

batailoiko komandantea, heriotza zigorra ezarri eta Derioko hilerrian fusilatu zuten; Ormaiztegioko zubiaren sabotajearen parte hartu izana egotzi zioten⁷. Arrazoi berberetatik Eibarko Santos Iriondo Astarloari (32 urte, UGTkoa), hogeitau urte eta egun bateko kartzela zigorra ezarri zioten⁸. Herritarren artean, Juan Mari Intxausti heriotza zigorraren mehatxuarekin egon zen, zubikoarengatik. Berdin Urbano Manchobas, eraisketa zuzendu zuen arkitektoa. Beste izen batzuk gordean egongo dira oraindik, edo betirako ahaztuta.

Garaipenak amildutako tren

Zubiaren mozketak ez zuen ondoko bainuetxea erasan, ez zuzenean behintzat. 1936ko irailaren 18an, frankistak herrira sartu zirenean, milizianoek hutsik utzitako eraikina beren mende hartu zuten: frontetik zetozen soldaduak artatu eta txukuntzeko toki bihurtu zuten. *Hospital Militar* deitzen zaien Ormaiztegioko udal artxiboko dokumentuetan; bazuen beste izen ofizioso bat.

“A! *Parque de Despiojamiento* zen bainuetxea... nonbait zorri asko, baina jeneralek eta denek, e? mutilek bakarrik ez. Eta hor garbitzen ziren, arropak aldatu eta... Ni ez nintzen behin ere joan, baina herriko neskak taldeka joaten ziren arropak garbitu eta gero plantxatu eta egitera” (Carmen Lasa).

“Etxe guztietara pasatzen zituzten iluntzean izarak; bakoitzarentzako bina-hiruna ematen zituzten... zorria ikusten zen izaretan... nola! Korritzen zuen artean, garbitu eta gero... Gau guztian egonda gaude gu arropak sekatzin; sua egin eta arropak sekatzin”.

Kasilde Arzelus Loiolak (Ormaiztegi, 1916-2011) kontatzen zuen hori. Aita –Bixente Arzelus, Ormaiztegin abertzaletasuna sartu zuena– eta anaia bat gerratik ihes eginda zebiltzan, eta errepresaliak jasan zituen familia osoak. Ez ziren bakarrik. Juan Mari Intxaustiren familiak alde egin zuen gerra hastean, eta itzulitakoan, etxea, Tellerizahar, hutsik topatu zuten, Kontxa Intxausti Peñak (Ormaiztegi, 1919) gogoratzen duenez:

“Bederatzi ohe zeuden. Muebleengatik ez zen izango, ze garai hartan muebleak... ahal zen bezala; baina koltxoak –bederatzi koltxoi–, mantak, izarak eta ontziak eta dena... ezer gabe”.

Bainuetxean bukatu zuen nonbait ondare horrek. Izan ere, okupazioa modu askotara ordaindu zuen herriak, baita diruz ere. Udal artxiboko dokumentuetan, 1936-1937 urteetan faktura ugari ageri dira herriko denda, taberna eta abarrek luzatuak, erreketeei, falangistei eta militarrei emandako zerbitzuengatik (egurra eta ikatza, jan-edanak, tabakoa, apopilotza...). Udalak pagatu zituen horiek denak.

Gerraren bukaera ere trenbideko gertakari bati dago lotua Ormaiztegin. 1939ko martxoaren 28a zen, gerra amaitu baino lau egun lehenago. Zumarraga aldetik Beasainera, ziztu bizian pasatu zuen zubia tren espres batek; laster, Salbatoren –Ormaiztegi eta Beasain artean– bidetik irten eta erori ziren ezpondan behera tren horretako bagoi batzuk. Joxe Urretari pare-parean suertatu zitzaion istripua:

“Ba ni orduan Beasaina bizikletan nindoan, eta Salbatore parean nintzela, orduantxe erori zen tren hori; orduan trenek eramaten zuten bagoi txiki bat, makinaren eta kotxeen artean, kalderarekin. Eta esan zuten haren kulpa izan zela deskarrilatzeke, zergatik estabildade gutxi zeukala... esan egin zuten”.

Hiru lagun hil ziren eta hogeita hamarren bat zauritu istripuan. Ormaiztegin beti esan izan da tren horretan makinista Zaragozako dukea zihoala, José Mencós y Rebolledo, Alfonso XIII. aren tren gidari izandakoa, eta 1941ean RENFE sortu zutenean oso aurrera ibiliko zena. Garaipen hurbilaren *haixek* eraman ote zuen tren hura amiltzera?

Zubia artean, literaturan eta onomastikan

Hasiera hasieratik erakarri zituen zubiak artistak eta idazleak. Ezagutzen den lehen irudia

7. GOIERRIKO HITZA. “Zabaleta, Jaka eta idazteko makina bat”. 2012-12-19.

8. GUTIÉRREZ AROSA, Jesús. *La Guerra Civil en Eibar y Elgeta. Eibar-Elgeta: Eibar eta Elgetako Udalak eta Ego Ibarra Batzordea*, 2007.

Auguste Muriel argazkilaria paristarrak egindakoa da; *Chemin de fer du Nord d'Espagne* (1864) argazki albumean jaso zuen⁹. Darío Regoyos margolariak 1896an pintatu zuen zubia, paisaia berdeak inguratuta, eta burdina urdin; gainean, han doa tren, makina kea dariola.

Idazleen artean, Alejo Carpentierrek, 1934an Paristik Madrilera egin zuen bidaiaren kronikan, zubia ez, baina Ormaiztegi aipatzen du¹⁰. Pío Barojak deskribapen zehatza egiten du *El tren en el paisaje de la Tierra Vasca* (1948) idatzian:

“El tren va sobre un largo viaducto de hierro, entre larguísimos túneles; pasa volando por encima del balneario de Ormaiztegui, sobre caseríos y tierras de labor”.

Xabier Mendiguren Elizegik *Antxiñako fotografia* narrazioa idatzi zuen zubia eraisteagatik fusilatutako baten inguruan; *Errautsen distira* (2002) liburuan dago jasota.

Herritarrek erabili izan dute Zubiaren izena: *Zubiaundik* sinatuta ageri dira *El Día* egunkariaren Euskal Orrian Ormaiztegi kronika bakan batzuk 1931-32 urteetan; egilea Carmen Lasa Eguren zen. 1960ko hamarkadan *Los Zubi* izena hartu zuen herrian sortu zen lehen pop-rock taldeak. *Zubipe* izena du Ormaiztegi polikiroldegiak, halaxe baitago, zubiaren azpian.

Izen propio batzuk

Antonio Galdos Ugarte (Oñati 1906-Ormaiztegi 1936)

Zubia eraisteagatik hil zituzten hiru lagun artean, Antonio Galdosen historia da osoenik iritsi zaiguna; eta hori bere alaba Manttoni Galdos Urbeloari esker. Aita hil eta gero (1937an) jaio zen Manttoni; txikitari apenas izan zuen haren berririk; gerora, han-hemenka bila ibilita,

9. EGAÑA, Juantxo in juantxoegana.blogspot.com/2010/01/auguste-muriel-y-el-ferrocarril.html

10. IZAGIRRE, Koldo. “Historiarik gabeko bidaia baten kronikak”, *Berria*, 2004.

Antonioren azken egun eta orduak berregitea lortu zuen.

Galdosen bi lankidek 1980an notarioaren aurrean emandako lekukotzak dioenez, Fronte Popularreko agintariek eskatuta joan zen Zubia- ren mozketan aritzera. Hori egin, Bergarako bere etxera itzuli zen, eta bizitza normala egiten jarraitu zuen, harik eta 1936ko urriaren 15ean, Unión Cerrajeraren Bergarako lantegian zegoela Armada Nazionaleko kideek atxilotu zuten arte. Ormaizte- gira eraman eta fusilatu zuten hango hilerrian. Bost hilabete lehenago ezkondua zen, apirilaren 25ean, Arantzazun, Maria Urbeloarekin.

Urbano Manchobas Careaga (Ermua 1887-Cara- cas 1968)

Eibarko udal arkitektoa¹¹, gerra garaian bere ardura bonbardaketek eraikin publikoetan eragin- dako kalteak ikuskatzea izan zen. Ormaiztegiko Zubiaren eraisketa zuzentzeagatik heriotza zigorra ezarri zioten, ausentzian; izan ere, 1938an Anbe- resen errefuxiatu zen, eta hurrengo urtean Vene- zuelara joan zen. 1942an Espainiako Arkitektura Zuzendaritza Nagusiak erabateko debekua ezarri zion arkitekto gisa lan egiteko.

Caracasen garatu ahal izan zuen bere lanbi- dea; beste hainbat eraikinez gain, euskal estiloko etxeak altxatu zituen han, hemendik alde egindako beste arkitekto batzuek bezala.

EAJko militantea zen eta 1930eko hamarka- dan zenbait batzoki egindakoa.

Juan Mari Intxausti Peña Maixu (Ormaiztegi 1913-Donibane Lohizune 1993)

36ko gerran Ormaiztegin erabakimenik han- diena izan zuen gizona. Defentsako Komiteko buru gisa, bere kezka nagusietako bat izan zen herrian errepresaliarik ez izatea errepublikaren kontrakoak jo zitezkeenengan.

Nazionalak sartzean herritik ihesi, Eibarko Amuategi batailoiko kide egin eta kapitain izatera

Juan Mari Intxausti, Gernika batailoiko kapitaina (1945).

iritsi zen. Gernikako sarreran harrapatu zuen bonbardaketak, Lemoako haitzetako borrokan parte hartu zuen eta baita Bilboko defentsan ere. Hortik aurrera Bartzelona, Valentzia, Toledo eta Cáceresen ibili zen, komandante gisa. Gerra bukatzeaz zela, atxilotu eta Albaterako (Alacant) kontzentrazio eremuan sartu zuten.

Heriotza zigorraren menpe zegoen Zubia- ren eraisketagatik; hala ere, kargu hori kendu eta 30 urteko kartzela zigorra ezarri zion Donostiako Epategi Militarrek; azkenean Ondarretako kartze- lan bi urte eta erdi pasa eta irten zen Valentziara deserriratu.

Herrira itzulita, eta Zumarragan lanean zebi- lela, Iparraldera ihes egin zuen; han II Mundu Gerrak harrapatu zuen. Gernika batailoian izena eman eta La Pointe de Graveko borrokaldietan parte hartu zuen 1945eko apirilean.

Donibane Lohizunen bizi izan zen. Jose Anto- nio Agirre lehendakariaren hiletan, 1960ko mar- txoan, bera izan zen hilkutxa eraman zuenetako bat.

11. GARRIDO, Henry Vicente. "De Venezuela, la ficticia ilusión del destierro" in *Arquitecturas desplazadas. Arquitecturas del exilio español*. Madrid: Ministerio de la Vivienda de España, 2007.